

مؤسسه اطلاعات و تحقیقات اسلامی

شیعه پژوهی در آکادمیای بریتانیا

فاطمه طارمی راد

همکاران تألیف:

ناهده انصارین

فاطمه باعثی

مریم السادات موسوی

مشاور و ناظر علمی طرح:
حسن طارمی راد

UNIVERSITY OF
BIRMINGHAM

THE UNIVERSITY
of EDINBURGH

University
of Exeter

Arzina R. Lalani

Wilferd Madelung

Ian Keith
Anderson Howard

Robert Gleave

Sajjad H. Rizvi

SOAS
University of London

Durham
University

MANCHESTER
1824
The University of Manchester

UNIVERSITY OF
OXFORD

Alessandro Cancian

Amina Inloes

Farhad Daftary

Seyfeddin Kara

Charles R. H. Tripp

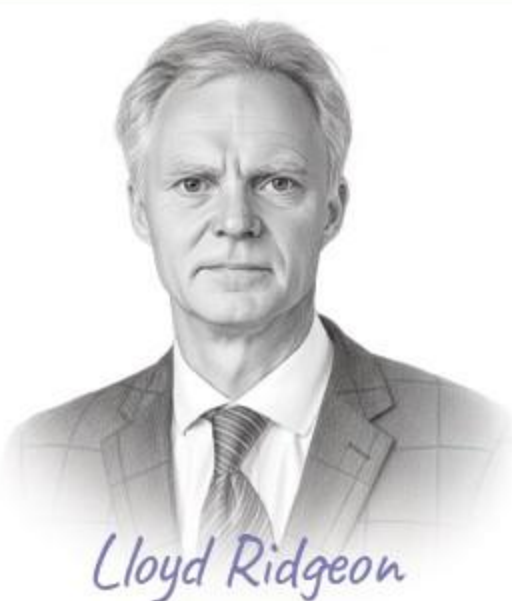
Andrew J. Newman

THE
ISLAMIC COLLEGE

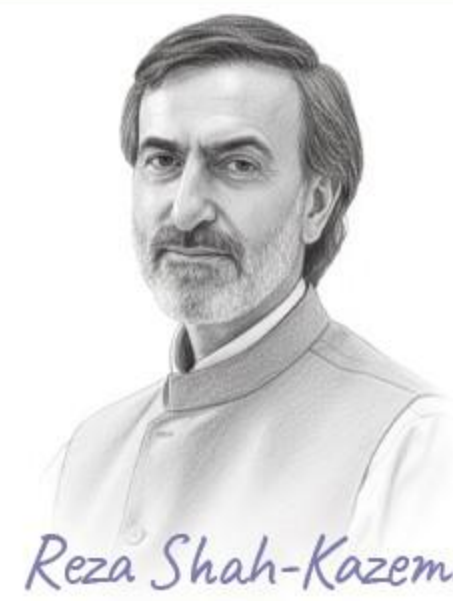
The Institute of Ismaili Studies

Lloyd Ridgeon

Matthijs van den Bos

Reza Shah-Kazemi

Yafa Shanneik

George Warner

Colin Paul Turner

بسم الله الرحمن الرحيم

مؤسسه اطلاعات و تحقیقات اسلامی

شیعه پژوهی در آکادمیای بریتانیا

فاطمه طارمی راد

همکاران تألیف:

ناهده انصارین

فاطمه باعثنی

مریم السادات موسوی

مشاور و ناظر علمی پژوهش:

حسن طارمی راد

سرشناسه	: طارمی راد، فاطمه، ۱۳۶۵
عنوان و نام پدیدآور	: شیعه‌پژوهی در آکادمیای بریتانیا/فاطمه طارمی راد، همکاران تألیف: ناهده انصارین، فاطمه باعنی، مریم السادات موسوی؛ مشاور و ناظر علمی پژوهش حسن طارمی راد؛ تهیه‌شده توسط موسسه اطلاعات و تحقیقات اسلامی.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه فرهنگی نیا، ۱۴۰۴.
مشخصات ظاهری	: ۳۱۸ص
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۲۶۴-۲۴۱-۷
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۹۵ - ۲۰۰.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: شیعه‌شناسی -- اروپا Shi'ah studies -- Europe*
شناسه افزوده	: انصارین، ناهده، ۱۳۴۴ -
شناسه افزوده	: باعنی، فاطمه، ۱۳۶۲ -
شناسه افزوده	: موسوی، مریم السادات، ۱۳۶۱ -
شناسه افزوده	: طارمی، حسن، ۱۳۳۴ - Taromi-Rad, Hassan
شناسه افزوده	: مرکز اطلاعات و تحقیقات اسلامی The Islamic Research and Information Center
رده بندی کنگره	: BP۲۲۹
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۵۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۰۳۱۴۰۲۹

با همکاری:

انتشارات نیا

تهیه شده توسط:

مؤسسه اطلاعات و تحقیقات اسلامی

شیعه‌پژوهی در آکادمیای بریتانیا

تألیف: فاطمه طارمی راد، ناهده انصارین، مریم السادات موسوی، فاطمه باعنی

مشاور و ناظر علمی پژوهش: حجت الاسلام و المسلمین حسن طارمی راد

وبسایت: IRIC.org، ایمیل: info@IRIC.org

مؤسسه اطلاعات و تحقیقات اسلامی

صفحه‌آرایی: نادر برق

حروفچینی: انتشارات نیا

چاپ اول: تابستان ۱۴۰۴

چاپخانه: آفاق

قیمت: ۲/۰۰۰/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ناشر: انتشارات نیا | تهران، خیابان شریعتی، بالاتر از خیابان بهار شیراز،
کوچه مقدم، نبش خیابان ادیبی، شماره ۲۶

فاکس: ۷۷۵۰۴۶۸۳

تلفن: ۷۷۵۰۶۶۰۲

9

786002

642417

فهرست مطالب

دربارهٔ این مجموعه ۹

فصل اول: کلیات / ۱۳

۱. مقدمه ۱۵
- ۱-۱. شیعه‌شناسی بریتانیا در گذر زمان ۱۷
۲. معرفی پروژه ۲۱
۳. پیشینه تحقیق ۲۶
- ۳-۱. آثاری که با پژوهش حاضر اتحاد موضوعی دارند ۲۷
- ۳-۲. آثاری که با پژوهش حاضر اشتراک موضوعی دارند ۲۸
۴. روش تحقیق ۳۴
۵. گروه‌های موضوعی ۳۷

فصل دوم: معرفی آثار / ۴۱

۱. بررسی متون و منابع شیعی ۴۴
۲. تاریخ ۵۳
- ۲-۱. تاریخ تشیع ۵۳
- ۲-۲. تاریخ جوامع شیعی ۶۱
- ۳-۲. تبارشناسی ۶۷
۳. تصوّف ۷۱

۸۱	۴. سیاست
۸۴	۴-۱. جغرافیای تشیع
۹۲	۴-۲. جهان‌بینی سیاسی تشیع
۹۴	۵. شخصیت‌شناسی
۱۰۱	۶. فرهنگ و اجتماع
۱۰۴	۶-۱. مباحث فرهنگی - اجتماعی جوامع شیعی ساکن غرب
۱۰۴	۶-۱-۱. هویت شیعیان ساکن در غرب
۱۰۸	۶-۲. مناسبات و التزام شیعیان ساکن غرب به فقه شیعی
۱۱۰	۶-۱-۳. جوامع و مؤسسات شیعی در غرب و شبکه‌های فراملی شیعی
۱۱۳	۶-۱-۴. جایگاه و مشارکت سیاسی - اجتماعی شیعیان در جوامع غربی
۱۱۴	۶-۲. مباحث فرهنگی - اجتماعی جوامع شیعی در کشورهای اسلامی
۱۱۶	۷. فرهنگ دینی و مناسک
۱۲۵	۸. فلسفه
۱۲۹	۹. فقه
۱۳۴	۹-۱. فقه کلاسیک
۱۳۶	۹-۱-۱. مرجعیت
۱۳۷	۹-۱-۲. جهاد
۱۳۸	۹-۲. فقه معاصر
۱۴۲	۹-۳. مسائل اختلافی و محلّ نزاع
۱۵۰	۹-۴. فقه سیاسی
۱۵۲	۱۰. کلام و آموزه‌های اعتقادی
۱۵۶	۱۰-۱. تاریخ کلام
۱۵۸	۱۰-۲. غلو و غالیان
۱۶۰	۱۰-۳. امام‌شناسی
۱۶۲	۱۰-۳-۱. سیره و تاریخ زندگانی ائمه علیهم‌السلام

۱۶۶	۱۰-۳-۲. ویژگی های امام علیه السلام
۱۶۹	۱۰-۳-۳. غیبت و انتظار
۱۷۴	۱۱. قرآن و حدیث
۱۷۴	۱۱-۱. مطالعات قرآنی
۱۸۱	۱۱-۲. مطالعات حدیثی
۱۹۱	۱۲. هنر و فرهنگ مادی

فصل سوم: شیعه پژوهان و مراکز پژوهشی / ۱۹۹

۲۰۱	۱. شیعه پژوهان
۲۲۸	۲. مراکز پژوهشی

فصل چهارم: تأملات پایانی / ۲۳۷

فصل پنجم: فهرست آثار / ۲۴۷

۲۵۰	۱. آثار منتشر شده تا سال ۲۰۱۷ به تفکیک گروه موضوعی
۲۵۰	۱-۱. بررسی متون و منابع شیعی
۲۵۲	۱-۲. تاریخ
۲۵۷	۱-۳. تصوف
۲۵۹	۱-۴. سیاست
۲۶۲	۱-۵. شخصیت شناسی
۲۶۴	۱-۶. فرهنگ دینی و مناسک
۲۶۵	۱-۷. فرهنگ و اجتماع
۲۶۸	۱-۸. فقه
۲۷۳	۱-۹. فلسفه
۲۷۶	۱-۱۰. قرآن و حدیث
۲۷۶	۱-۱۰-۱. قرآن
۲۷۷	۱-۱۰-۲. حدیث

- ۲۷۸ ..... ۱۱-۱. کلام و آموزه‌های اعتقادی
- ۲۸۱ ..... ۱۲-۱. هنر و فرهنگ مادی
- ۲۸۲ ..... ۲. آثار منتشر شده پس از سال ۲۰۱۷
- ۲۸۳ ..... ۱-۲. تاریخ
- ۲۸۴ ..... ۲-۲. تصوّف
- ۲۸۶ ..... ۳-۲. شخصیت‌شناسی
- ۲۸۶ ..... ۴-۲. فرهنگ و اجتماع
- ۲۸۸ ..... ۵-۲. فرهنگ دینی و مناسک
- ۲۸۸ ..... ۶-۲. فقه
- ۲۹۰ ..... ۷-۲. فلسفه
- ۲۹۱ ..... ۸-۲. قرآن و حدیث

منابع / ۲۹۳

- ۲۹۵ ..... منابع به زبان انگلیسی
- ۲۹۸ ..... منابع به زبان فارسی

نمایه‌ها / ۳۰۱

- ۳۰۳ ..... ۱. اشخاص
- ۳۱۰ ..... ۲. مکان‌ها
- ۳۱۲ ..... ۳. مراکز و سازمان‌ها
- ۳۱۵ ..... ۴. کتب

دربارهٔ این مجموعه

باسمه تعالی

مؤسسهٔ اطلاعات و تحقیقات اسلامی (IRIC) از جمله وظایفی که برای خود تعریف کرده، اطلاع‌رسانی دقیق و تفصیلی دربارهٔ مطالعات شیعه پژوهانه در جهان غربی به صاحب‌نظران و دانشمندان و فعالان فرهنگی جامعهٔ ایرانی است. این امر از چند جهت اهمیت دارد:

یکی اینکه اقدامات و تولیدات رسانه‌ای و ترویجی و تبلیغی و فرهنگی - و حتی سیاسی و اقتصادی - در هر نظام عقلانی و تمدنی، به ویژه در ارتباط با دیگری، بر پایهٔ دستاوردهای مطالعاتی و پژوهشی و شناخت و تصویر حاصل از آن سامان می‌یابد؛ درست یا نادرست. دیگر اینکه حضور گستردهٔ اشخاص بسیار در سطوح مختلف و با اهداف متفاوت، از بلاد شیعی در جهان غربی، زمینهٔ نوعی زیست جدید را در فضایی دیگر فراهم آورده و به تدریج به تجربه‌ای نو در ساحت‌های مختلف فردی و اجتماعی انجامیده است. این حضور و تجربهٔ نو، هم پرسش‌ها و نیازهای جدیدی برای این گروه پیش آورده و هم خود یکی از منابع معرفتی جماعت شیعه به دیگری شده و تصویرهایی گوناگون برای آن دیگری رقم زده است که گاه از واقعیت تعلیم شیعی فاصله دارد و چه بسا منشأ تلقی‌های ناصواب شود. دیگر آنکه به اقتضای رسالت تبیین و بلاغ حق، عالمان متعهد و فعالان دغدغه‌مند و نهادهای دینی و مؤسسات رسانه‌ای و فرهنگی، چه در پیوند با سازمان‌های دولتی و چه در ارتباط با

مراجع عظام جامعه شیعی، در مقام معرفی درست و مستند تعلیم شیعی به دیگری و نیز آگاهی بخشی به شیعیان حاضر در آن جوامع، اقداماتی انجام می دهند که شرط انکارناپذیر تأثیرگذاری این اقدامات، شناخت مخاطب و تعامل با فضای فکری و پرسش های اوست.

از طرفی رشد فزاینده مطالعات شیعی در آکادمیهای غربی -چه از جانب غربیان و چه پژوهشگران منسوب به جامعه شیعه و فعال در آن مراکز علمی- به گونه ای است که با اطلاعات موردی و گاه به گاه، و احیاناً مسبوق به تلقی های چند دهه پیش، نمی توان از کلیت این فضا باخبر بود.

براین اساس، پیشنهاد پروژه کلان مطالعات شیعه پژوهی در آکادمیای غربی، به تفکیک کشورها، در شورای عالی علمی مؤسسه مطرح و تأیید شد و بیش از ده سال است که چند تن از محققان جوان و مجرب مؤسسه این پژوهش را پیش می برند. کتاب حاضر نخستین دستاورد آن پروژه است و اینجانب ضمن سپاسگزاری از این اهتمام ارزشمند محققان گرامی و نیز پی گیری کارآمد و دلسوزانه جناب آقای مهندس سید مصطفی سیدرضا زاده، مدیر اجرایی مؤسسه، امیدوارم بخش های دیگر نیز به زودی در اختیار علاقه مندان قرار گیرد.

فصل اوّل

کلیّات

۱. مقدمه

مطالعات شیعه‌پژوهی در غرب، به طور خاص و در معنای مورد نظر ما، یعنی شیعه دوازده امامی، قدمت چندان زیادی ندارد. گرچه از همان نخستین سرآغازهای مطالعات اسلامی در غرب، شیعه همواره به عنوان بخشی از اسلام، البته به صورتی مختصر و طبیعتاً آمیخته با نکات نادرست، معرفی می شده است و از این منظر می توان گفت مطالعات شیعه‌پژوهی به طور عام، یعنی به عنوان بخشی از مطالعات اسلام‌پژوهی در غرب، قدمتی به اندازه خود آن دارد.

اکثر قریب به اتفاق کسانی که در باب شیعه‌پژوهی سخن گفته اند^۱ - چه بر طریق همراهی و همدلی با شیعه و چه بر سبیل عداوت و غرض ورزی نسبت به آن - اذعان داشته اند که تا پیش از کنفرانس استراسبورگ در سال ۱۹۶۹، شیعه همواره به عنوان امری در حاشیه و صرفاً فرقه‌ای سیاسی و حتی فراتر از

---

۱. از اتان کلبِرگ، شیعه‌پژوه یهودی گرفته تا سید حسین نصر، اندیشمند شیعی. از آنجا که در باب این موضوع بسیار سخن رفته است، در اینجا به منظور جلوگیری از اطّباب و اطالۀ کلام، موارد ذکر نشده اند. البته در آثاری که در بخش پیشینیه تحقیق نام برده شده اند به این مسئله اشاره شده است.

2. Strasbourg conference.

این همایش که در ماه می سال ۱۹۶۸ در فرانسه برگزار شد، اولین همایش بین‌المللی‌ای بود که کاملاً به مطالعه شیعه دوازده امامی اختصاص داشت و شماری از شرکت کنندگان آن متخصصان اسلام شیعی بودند.

آن، بدعت تلقی می‌گردیده و از آن به مثابه امر واقعی که اصالت و حقیقت دارد، غفلت می‌شده است. به علاوه آنکه، به جهت غلبه اسلام سنتی، تشیع همواره به واسطه اهل سنت معزفی شده است. از دید این محققان، علاوه بر کنفرانس استراسبورگ و حتی مهمتر از آن، وقوع انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷/۱۹۷۹ در تغییر نگرش نسبت به شیعه و افزایش علاقه‌مندی پژوهشگران غربی به مطالعه آن نقش چشمگیری داشته است.^۱

به هر روی، عدم توجه به شیعه ناشی از دو عامل اصلی بوده است:

۱. ناشناخته بودن اسلام و تأثیر چشمگیر شرایط سیاسی مناطق مسلمان‌نشین بر مطالعات اسلامی و طبیعتاً شیعه‌شناسی به عنوان جزئی از عالم اسلام. این مسئله، بنابر گفته ادوارد سعید^۲ (۲۰۰۳م)، ناشی از قدرت استعماری اروپا و آمریکا و سلطه آنها بر مناطق مسلمان‌نشین بود. مقصود آنکه مطالعه در باب تاریخ و فرهنگ و جغرافیای اسلام با هدف تسلط بیشتر و کنترل سیاسی بر مناطق مسلمان‌نشین تحت استعمار صورت می‌گرفت؛ چراکه اساساً نگاه به اسلام، به مثابه قدرتی سیاسی بوده که می‌خواست و می‌توانسته است در مقابل استعمار ایستادگی کند.
۲. شمار فراوان منابعی که نویسندگان اهل سنت تألیف کرده‌اند و نیز دسترسی آسان به آنها از یک سو و کمبود یا فقدان منابع در دسترس در باب

---

۱. اساساً، یکی از اهداف این پژوهش، نشان دادن درهم‌تنیدگی گسترش مطالعات شیعی با تحولات مختلف سیاسی و اجتماعی با ذکر مصادیق بوده و این نکته در نمودارهایی که بر اساس داده‌های به دست آمده استخراج شده و در بخش نتیجه‌گیری آورده شده، کاملاً مشهود است.

2. Edward Said.

شیعه دوازده امامی از سوی دیگر. این مسئله حتی تا ۵۰ سال اخیر هم به همین شکل بود و با وجود سفرنامه‌های سفرکنندگان اروپایی به ایران که از قرن هفدهم رواج یافتند و در آنها شیعه دوازده امامی به عنوان جمعیت غالب ایران معرفی می‌شد، ناآگاهی از ماهیت شیعه، عقاید و شعائر شیعی، و فقها و علما و متکلمان شیعه و آثار آنان تا قرن نوزدهم ادامه یافت.^۱ طرفه آنکه، با وجود نخستین مطالعات رسمی در قرن نوزدهم، باز هم آگاهی از منابع شیعی بسیار با تأخیر اتفاق افتاد و ویرایش نسخه‌های خطی شیعه، تازه از دهه ۱۹۶۰ میلادی آغاز شد و آن طور که خوان^۲ کول^۳ اشاره کرده است، با وجود نوشته‌های محدود در خصوص شیعه دوازده امامی، آثار پژوهشی روشمند در این زمینه، از دهه ۷۰ میلادی به بعد منتشر شدند.^۴

۱-۱. شیعه‌شناسی بریتانیا در گذر زمان

اولین شناخت‌ها از شیعه، در خلال جنگ‌های صلیبی و مواجهه مستقیم مسیحیان با شیعیان فاطمی رخ داد.^۵ بر این اساس، می‌توان گفت عمر

1. Haneberg, 74; Kohlberg, 33-34; Brinkmann, 48.

۲. تلفظ صحیح نام وی ثوان یا هوان است، اما چون در زبان فارسی ضبط خوان رایج و مأنوس تر است، در اینجا هم خوان آوردیم. البته در زبان فارسی هم بعضاً هوان ضبط شده است؛ برای نمونه در ترجمه دو کتاب از وی هوان آمده است: ریشه‌های تشیع شمال هند در ایران و عراق و محمد پیامبر صلح در گرماگرم ستیز امپراتوری‌ها

3. Juan Cole.

استاد تمام تاریخ در دانشگاه میشیگان و از پژوهشگران بنام حوزه مطالعات اسلامی، به ویژه در زمینه روابط اسلام و غرب.

4. Cole, 256.

5. Kohlberg, 2019, 31-32.

شناخت شیعیان دوازده امامی، در کمال تأسف، از سایر فرق شیعه کمتر است و شناخت آن از قرن هفدهم و در پی سفر جهانگردان، بازرگانان و دیپلمات‌های اروپایی به آسیا، به ویژه ایران عصر صفوی، به تدریج آغاز شد. البته با وجود اینکه این افراد گزارش‌های مفصلی از ابعاد مختلف اسلام ارائه می‌کردند، در فضای دانشگاهی غرب تا مدت‌ها به این گزارش توجه چندانی نمی‌شد.^۱

در میان کشورهای اروپایی و به طور کلی جهان غرب، آلمان را باید پیشگام شیعه‌پژوهی دانست؛ چراکه هم شمار سفرنامه‌های آلمانی‌زبان که شهرت جهانی دارند و در آنها، بعضاً به تفصیل درباره شیعیان، و به ویژه آداب و رسوم و سبک زندگی آنان سخن گفته شده، بسیار زیاد است و هم شیعه‌پژوهان برجسته دانشگاهی و به عبارت دقیق‌تر طلایه‌داران شیعه‌پژوهی در شکل نوین آن که آثار و پژوهش‌های آنان در رشد مطالعات شیعه‌شناسی نقشی چشمگیر داشته است، مانند ایگناتس گلدتسیهر^۲ و رودولف اشتروتمان^۳، آثار خود را به زبان آلمانی تألیف کرده‌اند.^۴

1. Ibid, 33.

2. Ignaz Goldziher.

3. Rudolf Strothmann.

۴. از آنجا که ایگناتس گلدتسیهر مجاری الاصل است، اما عمده آثار خود را به زبان آلمانی نوشته است، در اینجا به جای خاستگاه نویسندگان، بر زبان تألیفی آثار آنها تأکید شد.

۵. از آنجا که شیعه‌پژوهی در آلمان بخش دیگری از پروژه حاضر است که نتایج آن در کتابی جداگانه منتشر خواهد شد، در اینجا از بیان تاریخ شیعه‌پژوهی در دنیای آلمانی‌زبان صرف نظر کرده‌ایم. صورت فشرده این گزارش در قالب مقاله در بخش «مطالعات و تحقیقات آکادمیک در غرب» ذیل مدخل «شیعه» در جلد ۲۸ دانشنامه جهان اسلام به چاپ رسیده و در اینجا این تاریخچه به اختصار آورده شده است.

آشنایی بریتانیایی‌ها با شیعه، بیشتر به سبب مناسبات تجاری میان بریتانیا و جهان اسلام در قرن شانزدهم، حضور استعماری انگلستان در هند، آشنایی با شیعیان آنجا و نیز نقش آفرینی انگلستان در کنار روسیه در سیاست ایران قرن نوزدهم، بوده است.^۱ در میان آثار بریتانیایی^۲ سفرنامه برادران شرلی - سر آنتونی شرلی و سر رابرت شرلی^۳ - را می‌توان از قدیمی‌ترین منابعی دانست که در آن از شیعیان سخن گفته شده است. این دو سیاح که در سال‌های پایانی قرن شانزدهم در زمان شاه عباس صفوی از ایران دیدن کردند، اولین گزارش قطعی از مراسم خودزنی (لطم و قمه در عزاداری محرم) را ارائه کرده‌اند.^۴ اما از آن مهم‌تر و معروف‌تر، مجموعه تعزیه لوئیس پلی^۵ با عنوان اصلی <نمایش آیینی^۶

1. Bosworth, 49-51; Brinkmann, 58-59.

۲. در اینجا به عمد از تعبیر انگلیسی زبان استفاده نشده است؛ چرا که زبان انگلیسی فراتر از صرف حوزه جغرافیایی بریتانیاست.

3. Sir Anthony Shirley, Sir Robert Shirley.

۴. این سفرنامه از چنان اهمیتی است برخوردار است که به عنوان یکی از مآخذ تاریخ صفویه مورد استناد قرار می‌گیرد (به نقل از علی دهباشی بر ترجمه سفرنامه برادران شرلی). این کتاب چندین بار به فارسی ترجمه شده است.

5. Sir Lewis Pelly.

۶. معادل فارسی متداول برای عبارت انگلیسی miracle play، «نمایش کرامات» است. البته در برخی متون فارسی بدون ترجمه یعنی به صورت «نمایش میراکل» نیز آمده است؛ اما در اینجا با توجه به موضوع اثر پلی، تعبیر «نمایش آیینی» مناسب‌تر به نظر آمد.

miracle play: این نوع نمایش یکی از سه نوع نمایش رایج در دوره قرون وسطی بوده است بر اساس زندگی قدیسان (به شکل روایتی واقعی یا ساختگی) و نشان دادن معجزات و کرامات آنها، با هدف آموزش حقایق تاریخی و نیز تعالیم مسیحیت کاتولیک.

حسن و حسین^۱ است که نخستین بار در سال ۱۸۷۹ در لندن منتشر شد. این مجموعه دوجلدی که مشتمل بر ۳۷ صحنه نمایش از «یوسف و برادرانش»^۲ تا «رستاخیز»^۳ است، در کنار مجموعه تعزیه چرولی^۴، از قدیمی‌ترین و مهم‌ترین آثار برای شناخت تعزیه و جایگاه امام حسین (علیه السلام) نزد شیعیان است که تا سال‌ها پس از انتشارش همچنان منبعی بی‌بدیل در زمینه معرفتی تعزیه به جهان غرب به شمار می‌آمد. نکته اینجاست که علی‌رغم گام بزرگی که پلی برداشت، مطالعه و بررسی تعزیه به مثابه پدیده‌ای منحصر به فرد در فرهنگ مناسکی ایران، آن‌طور که باید در بریتانیا ادامه نیافت؛ هرچند در سایر کشورها و سایر زبان‌ها پژوهش‌های جالب توجهی در باب تعزیه انجام گرفت.

با وجود مطالعات اندک و در عین حال تأثیرگذار نویسندگان بریتانیایی

در اینجا مجال پرداختن به این پرسش را نداریم که چرا پلی با توجه به موضوع کتاب که مصائب اهل بیت (علیهم السلام) و به ویژه امام حسین (علیه السلام) است، از تعبیر passion play که نمایش مصائب مسیح است و در واقع گونه‌ای از Mystery play (دسته دیگری از نمایش‌های رایج در قرون وسطی) استفاده نکرده است.

1. The Miracle Play of Hasan and Husain, Collected from Oral Tradition, rev. with explanatory notes by Arthur N. Wollaston. London: Wm. H. Allen and Co.

2. Joseph and his Brethren.

«ظاهراً، [علّت گنجاندن این صحنه در این مجموعه]، مقایسه مصائب یوسف و شهادی کربلا و ایجاد حس ترخم برای اهل بیت است که «صدای غمگینشان به عرش اعلی خواهد رسید.» (pelly, Vol 1, 1)

3. The Resurrection.

4. Cerulli.

در زمینه شناخت شیعه دوازده امامی، شیعه پژوهی در آکادمیای بریتانیا تا سال‌های آغازین دهه ۸۰ میلادی رونق چندانی نداشت و به جز محدود تحقیقات پراکنده^۱ اثر درخور تأملی در این زمینه تألیف نشد. با وقوع انقلاب اسلامی ایران و بروز قدرت تشیع در ایجاد تحولات ساختاری، پژوهشگران بریتانیایی به مانند پژوهشگران سایر مناطق دریافتند که اندیشه سیاسی تشیع برخاسته از مبانی فقهی و کلامی آن است و در نتیجه در پی شناخت آن مبانی برآمدند. افزون بر این، افزایش مهاجرت جماعت‌های شیعی به بریتانیا به دنبال اتفاقات سیاسی گوناگون مانند انتفاضه شعبانیه عراق و آشنایی جامعه بریتانیا با مجموعه مسائل هویتی و فرهنگی شیعیان، موج جدیدی را در تحقیقات شیعه‌شناسی بریتانیا ایجاد کرد.^۲

۲. معرفی پروژه

همان‌طور که در مقدمه اشاره شد، به دنبال شناخته شدن هرچه بیشتر شیعه در جهان غرب، مطالعات شیعه‌پژوهی در محافل دانشگاهی نیز رشد روزافزون داشت که در این میان، سهم و نقش حوزه جغرافیایی بریتانیا شامل سه کشور انگلستان، اسکاتلند و ایرلند چشمگیر و درخور توجه است. از اینرو، پژوهش پیش رو که پژوهشی توصیفی-تحلیلی است، به منظور شناخت و آگاهی از روند مطالعات در خصوص شیعه دوازده امامی در آکادمیای بریتانیا صورت گرفته و در آن تلاش شده است از طریق جمع‌آوری، دسته‌بندی

۱. در بخش‌های بعدی، به فراخور موضوع مورد بحث، به همه این آثار اشاره شده است.

۲. نشان دادن این روند یکی از اهداف این تحقیق بوده است که در جای جای این کتاب مشهود است.

موضوعی^۱، معرفی و بررسی آثار دانشگاهی منتشرشده یعنی کتاب، مقاله منتشرشده در مجموعه مقالات یا در مجلات تخصصی و رساله دکتری، از دهه ۸۰ میلادی تا سال ۲۰۱۷ (سال شروع پروژه^۲)، با تمرکز بر آثار منتشرشده در دو دهه اخیر، تصویری جامع از جریان‌های پژوهشی آکادمیای بریتانیا ارائه گردد. مراد از این تصویر جامع، شناخت دیدگاه پژوهشگران غربی در خصوص مجموعه معارف شیعی، آگاهی از نقاط ضعف و قوت آثار در بیان اندیشه شیعی و نیز خطاها و درک نادرست نویسندگان و درنهایت یافتن خلأها و نکات مغفول مانده است.

۱. مطالعات شیعه‌شناسی بریتانیا و اساساً مطالعات شیعه‌شناسی در هر حوزه جغرافیایی را بر اساس معیارهای مختلفی می‌توان دسته‌بندی کرد. مثلاً، بر اساس روش‌های مطالعاتی مانند روش تاریخی، جامعه‌شناسانه، پدیدارشناسانه، هرمنوتیکی، قوم‌نگارانه، تحلیل متنی-نقدی، یا به لحاظ خاستگاه موضوعات یعنی مطالعات مدرن و کلاسیک؛ اما شاید یکی از رایج‌ترین تقسیم‌بندی‌ها و در عین حال کاربردی‌ترین آنها تقسیم‌بندی براساس موضوع باشد؛ در پژوهش پیش رو نیز همین روش به کار گرفته شد.

۲. این پژوهش بخشی از مجموعه پژوهش‌هایی است که بر اساس تقسیم‌بندی جغرافیایی کشورهای که سابقه طولانی در حوزه مطالعات اسلامی دارند یعنی فرانسه، آلمان، اروپای شمالی و شمال غربی (هلند، بلژیک، اتریش، نروژ و ...) و آمریکای شمالی و کانادا، با عنوان کلی «شیعه‌پژوهی در غرب» در مؤسسه اطلاعات و تحقیقات اسلامی صورت می‌گیرد و به هریک از این پژوهش‌ها دفتری جداگانه اختصاص یافته است. بخش مربوط به بریتانیا - یعنی کتاب حاضر - در زمستان ۱۳۹۵ آغاز شد و تا پایان سال ۱۳۹۶ ادامه یافت و به سبب پاره‌ای مسائل، مرحله تدوین نهایی شامل بازخوانی و ویرایش، با تأخیری چندساله و در سال ۱۴۰۳ انجام شد. بنابراین همه داده‌ها تا پایان سال ۲۰۱۷ را پوشش می‌دهند. البته، به جهت این وقفه زمانی، برخی از مباحث مقدماتی، مانند بحث از تاریخچه مطالعات در هر موضوع و برخی نکات جانبی به روزرسانی شد.

بر همین اساس، در ابتدای کار، سؤالاتی طراحی شد که انتظار می‌رفت در پایان و بر مبنای یافته‌ها پاسخ مناسبی برای آنها بتوان ارائه کرد:

۱. مؤسّسات دانشگاهی فعال در حوزه مطالعات شیعی در کشور بریتانیا در حال حاضر کدامند؟ در چه موضوعاتی تحقیق می‌کنند؟ و چه جهت‌گیری‌هایی دارند؟

۲. پژوهشگران فعال در حوزه مطالعات شیعی در کشور بریتانیا (به خصوص در دوده‌ه اخیر) چه کسانی‌اند؟ و در چه موضوعاتی تحقیق می‌کنند؟

۳. به چه موضوعاتی در این مطالعات بیشتر توجّه شده و چه موضوعاتی نادیده انگاشته شده‌اند؟

۴. با نظر به جایگاه والای منظومه امامت نزد شیعیان، تا چه اندازه در این آثار به امامان شیعه (علیهم‌السلام) توجّه شده است؟ و آیا امام یا امامان خاصی بیشتر مورد تأکید قرار گرفته‌اند؟ اگر چنین است، علّت آن چه می‌تواند باشد؟

۵. آیا در این آثار، شیعه به مثابه پدیده‌ای ذوابعد در نظر گرفته شده است؟

۶. آیا این مطالعات، تنها به مبانی کلامی، اعتقادی و فقهی تشیع اختصاص یافته یا جامعه شیعیان را به مثابه آنچه در آن مبانی اعتقادی تشیع تبلور پیدا می‌کند نیز در مد نظر گرفته است؟

۷. آیا پژوهشگران، شیعه را صرفاً یک گروه سیاسی دانسته و بنابراین صرفاً از یک تحلیل سیاسی برای تبیین شیعه استفاده کرده‌اند؟

۸. آیا در این آثار به مسائل فرهنگی-اجتماعی جهان تشیع نیز پرداخته شده است؟

۹. آیا می‌توان برای دوره‌های زمانی مختلف، در خصوص موضوعات مورد توجه جامعه علمی بریتانیا، روندی ترسیم کرد؟ چه عواملی در شکل‌گیری این روندها مؤثر بوده و زمینه تغییر در موضوعات مورد توجه پژوهشگران را ایجاد کرده‌اند؟

۱۰. آیا تغییر و تحولات سیاسی و اجتماعی در مناطق شیعه‌نشین، مانند ایران، عراق و لبنان در این مطالعات تأثیری داشته است؟

۱۱. آیا در طول چند دهه، همواره یک دسته موضوعات مورد توجه بوده و یا موضوعات جدیدی نیز مطرح شده‌اند؟

۱۲. چه تغییر و تحولاتی در مطالعه یک موضوع خاص رخ داده و علت آن چه بوده است؟

۱۳. آیا ورود پژوهشگران جدید در روند مطالعات تأثیری داشته است؟ اگر سبب تغییری شده، این تغییرات تا چه حد و به چه صورت بوده است؟

با توجه به محدوده تعریف شده برای این پژوهش، در این پروژه تنها آثاری در نظر گرفته شده‌اند که پژوهشگران شاغل در مراکز دانشگاهی بریتانیا^۱ و به طور خاص در موضوع تشیع دوازده‌امامی تألیف کرده‌اند. در نتیجه، آثار مرتبط با زیدیّه و اسماعیلیّه در این پروژه بررسی نشده است. ضمن اینکه

---

۱. گفتنی است، در این پژوهش آثار محققانی در نظر گرفته شده‌اند که تا پایان سال ۲۰۱۷ در یکی از دانشگاه‌های بریتانیا مشغول به فعالیت بوده‌اند و ممکن است برخی از آنها بعد از این تاریخ دیگر در بریتانیا فعال نباشند؛ مانند الیور شاربروت (Oliver Scharbrodt).

مدخل‌های مرتبط با شیعه دوازده امامی در دایرةالمعارف‌های گوناگون^۱، سخنرانی‌ها و ترجمه‌ها نیز لحاظ نشده است.

این پروژه سه ویژگی برجسته دارد که آن را از پژوهش‌های مشابه^۲ متمایز می‌کند:

۱. اجتناب از اظهارات کلی همیشگی^۳: این تحقیق درصدد است این ادعا را که مطالعات شیعه‌پژوهی پس از انقلاب اسلامی ایران افزایش چشمگیری داشته و پس از آن به موازات مسائل مختلف جهان تشیع، فراز و فرودهایی پیدا کرده است، با ارائه مستندات ثابت کند.

۲. جامعیت: در این مطالعه، تمامی آثار مرتبط با شیعه دوازده امامی در آکادمیای بریتانیا جمع‌آوری و بررسی شده‌اند که بر اساس آن می‌توان داوری‌ها و نقد و نظرهای منصفانه‌تر و دقیق‌تری داشت.

۳. دسته‌بندی موضوعی آثار که به سه جهت حائز اهمیت است: نخست آنکه، آنچه تاکنون در بررسی مطالعات شیعه‌پژوهی رایج بوده، ایجاد تصویری کلی بر پایه مجموعه‌ای از آثار عموماً شناخته‌شده، بدون در نظر گرفتن

۱. باید در نظر داشت که گرچه مدخل‌های دایرةالمعارفی را غالباً شیعه‌پژوهان برجسته نظیر ویلفرد مادلونگ و رابرت گلیو نوشته‌اند، با توجه به تعداد زیاد مدخل‌های مربوط به شیعه دوازده امامی از یک سو، و نیز سبک متفاوت نگارش مقالات دایرةالمعارفی از سوی دیگر، این دست تألیفات در این پژوهش مورد مطالعه قرار نگرفتند.

۲. عناوین این پژوهش‌ها و در برخی موارد، معرفی مختصری از آنها، در بخش بعدی یعنی «پیشینه تحقیق» آورده شده و در آنجا هم تفاوت پژوهش حاضر و پژوهش‌های سابق شرح داده شده است.

۳. منظور این است که عموماً در بسیاری از نوشته‌ها در باب شیعه‌پژوهی در غرب، همواره به این نکته اشاره می‌شود، بدون آنکه شاهی برای آن آورده شود.

تمایزات موضوعی آنها بوده است؛ دوم آنکه، به جهت اینکه تعدادی از آثار در دسته بندی های عرفی و رایج - مانند کلام و فقه - قرار نمی گیرند، همواره نادیده گرفته شده اند؛ مانند آثار درباره هنر شیعی که با وجود گذشت چندین سال از انتشار آنها و نیز علی رغم اهمیت که به جهت گشودن افق های جدید در حوزه مورد بحث خود دارند، همچنان ناشناخته مانده اند. سوم آنکه، تفکیک موضوعی به تحلیل هر چه بهتر و دقیق تر سیر مطالعات شیعه پژوهی کمک شایانی می کند، چراکه موضوعات، در عین تفکیک، در کنار هم و در مقایسه با یکدیگر مورد بررسی قرار می گیرند.

این پژوهش، علاوه بر آنکه به طور کلی برای علاقه مندان به آگاهی از جریان های اندیشگی غرب در خصوص شیعه دوازده امامی مفید است، به طور خاص نیز استادان و دانشجویانی را در نظر دارد که چه در داخل و چه در خارج از ایران، علاقه مند به کار تحقیقی در زمینه شیعه پژوهی اند. این گروه می توانند با مطالعه کتاب پیش رو و آشنایی با مسائلی که بسیار مورد توجه قرار گرفته اند از یک طرف؛ و مسائلی که در عین اهمیت از منظر شیعی و نیز جایگاه مهم در تفکر شیعی از دید پژوهشگران غربی دور مانده اند از طرف دیگر، گام های پژوهشی بعدی را بردارند.

۳. پیشینه تحقیق

به موازات رشد و گسترش مطالعات شیعی در غرب، پژوهشگرانی نیز به تحلیل و بررسی این مطالعات پرداخته و تلاش کرده اند که روندها، رویکردها و دستاوردهای شیعه پژوهی در غرب و نقاط قوت و ضعف آنها

را ارزیابی کنند. این آثار که به دوزبان انگلیسی و فارسی تألیف شده‌اند، در دو گروه جای می‌گیرند:

- یک. آثاری که با پژوهش حاضر اتحاد موضوعی دارند.
- دو. آثاری که با پژوهش حاضر اشتراک موضوعی دارند.

۱-۳. آثاری که با پژوهش حاضر اتحاد موضوعی دارند

مقصود از این آثار مطالعاتی‌اند که به لحاظ حوزه جغرافیایی به بریتانیا اختصاص یافته و موضوع مورد بررسی آنها مطالعات شیعه پژوهی و معرفی پژوهشگران حوزه تشیع دوازده امامی، به خصوص در دو دهه اخیر در بریتانیا است. پایان نامه کارشناسی ارشد سوسن قاسمی حیدری با عنوان «بررسی مراکز شیعه پژوهی در بریتانیا بین سال‌های ۱۹۵۰-۲۰۱۰» در این گروه قرار می‌گیرد. این پایان نامه که در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان دفاع شده است، گرچه در عنوان با موضوع مطالعه این پژوهش تطابق کامل دارد^۱، در محتوا به موضوعات دیگری نیز پرداخته است. به طور مثال، نویسنده در کنار معرفی گروهی از اسلام‌شناسان و شیعه پژوهان و دیدگاه‌های آنان در خصوص مذهب تشیع، از موضوعاتی نظیر وضعیت شیعیان ساکن

۱. به جز یک مورد که به زبان آلمانی نوشته شده است.

۲. البته، تعبیر تطابق کامل در اینجا با کمی مسامحه به کار رفته است و اگر بخواهیم بسیار دقیق باشیم باید بگوییم حتی این پژوهش هم با کتاب حاضر اتحاد موضوعی ندارد؛ چرا که یکی از مؤلفه‌های مهم در پژوهش پیش رو «آکادمیای بریتانیا» بوده است. بنابراین، مراکزی که دانشگاهی نباشند - و لو فعالیت پژوهشی نیز داشته باشند - در این پژوهش لحاظ نشده‌اند. حال آنکه، در پایان نامه سوسن قاسمی دانشگاهی بودن مراکز در مد نظر نبوده است.

بریتانیا، مساجد و مؤسسات اسلامی و چالش‌های مسلمانان در بریتانیا نیز سخن گفته است. با توجه به اینکه این پژوهش در مقطع کارشناسی ارشد صورت گرفته و موضوعات متنوعی را مورد بحث قرار داده، جامعیت مورد نظر ما در معرفی پژوهشگران و پژوهش‌های انجام شده در حوزه مطالعات شیعی در آکادمیای بریتانیا را ندارد. ضمن آنکه، برخی از افراد معرفی شده در این پایان‌نامه را مانند سید حسین مدّرسی طباطبایی و اتان کلبرگ، هرچند رساله دکتری خود را در یکی از دانشگاه‌های بریتانیا دفاع کرده‌اند، نباید شیعه‌پژوه فعال در آکادمیای بریتانیا به حساب آورد.^۱

۲-۳. آثاری که با پژوهش حاضر اشتراک موضوعی دارند

منظور از این دسته آثار، مطالعاتی‌اند که در موضوع یا حوزه جغرافیایی مورد بررسی با این پژوهش اشتراکاتی دارند. بخش قابل توجهی از این مطالعات، شیعه‌پژوهی را در غرب به طور کلی و بدون در نظر گرفتن حوزه جغرافیایی خاص، بررسی کرده‌اند. از نمونه‌های شاخص انگلیسی‌زبان این قبیل مطالعات، می‌توان دو مقاله «مطالعه اسلام شیعی در مراکز آکادمیک غربی» نوشته لیاقت تکیم^۲ و «تشیع» نوشته الساندر و کانسیان^۳ را نام برد.^۴

۱. البته، رساله دکتری این افراد به عنوان یکی از آثار منتشر شده در آکادمیای بریتانیا در مجموعه آثار، لحاظ شده است.

2. Takim, L. (2016). "The Study of Shi'i Islam in Western Academia", *Journal of Shi'a Islamic Studies*, 9(1), 17-37.

لیاقت تکیم، در پروژه شیعه‌پژوهی در آکادمیای آمریکا به تفصیل معرفی خواهد شد.

3. Cancian, A. (2009). *Shi'ism*, De Gruyter Handbook of Medieval Studies.

۴. بعد از اتمام پروژه حاضر و در زمان ویرایش نهایی متن، الیور شاربوت نیز، در سال ۲۰۲۰ مقاله‌ای درباره مطالعات شیعه در دانشگاه‌های بریتانیا منتشر کرد. اما چون

این دو مقاله با مروری گذرا بر مطالعات شیعی در غرب، اشاره به موضوعات مورد تمرکز پژوهشگران در دوره‌های تاریخی مختلف، ارائه تقسیم‌بندی کلی از آثار منتشرشده در این حوزه و معرفی برخی از آنها، به بررسی مختصر روند تغییر موضوعات مورد مطالعه با توجه به حوادث سیاسی و اجتماعی خاورمیانه پرداخته‌اند. هر دو مقاله، دو گروه مطالعات دین و علوم اجتماعی رادرعین اذعان به اینکه مرز میان این دو گروه در طول زمان کمرنگ‌تر شده و همپوشانی بیشتری پیدا کرده‌اند، از هم تفکیک کرده و مطالعات دین را از نسل مطالعات کلاسیک شرق‌شناسی و مطالعات علوم اجتماعی رانتيجه تلاش‌های محققان امروزی دانسته‌اند که به جای مسائل فلسفی و متون دینی، بر دغدغه‌ها و مسائل اجتماعی و فرهنگی تمرکز کرده‌اند. از نظر نویسندگان، تمرکز بر حوزه علوم اجتماعی از پیامدهای وقایع اجتماعی و فرهنگی است که به دنبال روش‌های مطالعاتی متنوع مانند روش‌های جامعه‌شناسانه، پدیدارشناسانه، قوم‌نگاری و تحلیل متنی-نقدی رخ داده است.

نویسندگان در این دو مقاله، به نکات درخور تأملی اشاره کرده‌اند. به عنوان مثال، تکیم معتقد است از نقاط مشترک میان دو گروه کلاسیک و مدرن، مسئله قدرت و مشروعیت روحانیت و ماهیت حکومت مشروع در دوره غیبت است که پس از انقلاب اسلامی ایران و در کنار مسئله ولایت فقیه و مرجعیت و تقلید مورد توجه قرار گرفته، گرچه در این میان به مباحث

زمان انتشار آن پس از آغاز پروژه حاضر بود، طبیعتاً به عنوان پیشینه پژوهش در نظر گرفته نشد.

Scharbrodt, O. (2020). "The Study of Shia Islam in British Academia: Some Preliminary Reflections", *Al-Ameed Journal*, 9(4).

و مناظرات فقهی میان علما و مراجع چندان پرداخته نشده است. از سوی دیگر، علم اصول فقه که تا سال‌های اخیر نادیده گرفته شده بود، اخیراً به طور گسترده‌ای مورد بحث قرار گرفته است. یا مثلاً کانسیان در خصوص نسل جدید شیعه‌پژوهان بیان می‌دارد که با افزایش آگاهی‌های سیاسی در باب تشیع و شیعیان، مراکز پژوهشی در غرب اقدام به تربیت متخصصانی کرده‌اند که علاوه بر آگاهی لازم در زمینه علوم اسلامی و متون دینی تشیع، به مسائل روز نیز علاقه‌مند باشند تا بتوانند هر کدام جنبه‌های مختلفی از تشیع را مورد بررسی قرار دهند. وی همچنین معتقد است، علاقه‌مندی به مطالعه ایران زنجیره مطالعاتی درباره تشیع معاصر را در سایر کشورها مانند عراق و سوریه نیز فعال کرده است. اما علی‌رغم تصویر کلی‌ای که این دو مقاله در حوزه مطالعات شیعه‌پژوهی ترسیم کرده‌اند، روش تحقیق در آنها، شواهد به دست آمده برای تقسیم‌بندی‌ها، و روندها و اطلاعاتی که نویسندگان را به این نتیجه‌گیری‌ها رسانده است، چندان مشخص نیست. ضمن اینکه، تقسیم‌بندی‌های موضوعی ارائه شده نیز جامعیت لازم را ندارند؛ به طوری که فقط برخی موضوعات مانند بررسی اندیشه‌های ملاًصدرا، باطن‌گرایی و معنویت در تشیع، مطالعات منطقه‌ای، جوامع اقلیت شیعی و هرمنوتیک شیعی و نمونه‌هایی از آثار ذیل آنها معرفی شده و از سایر موضوعات مطالعاتی سخنی به میان نیامده است.^۱

افزون بر این دو مقاله، از مقدمه کتبی که در باب تشیع به زبان انگلیسی

---

۱. انتخاب این دو اثر برای معرفی تفصیلی به این علت است که نکات مطرح شده در آنها عموماً تکراری نیستند و از زاویه‌ای نسبتاً جدید به تاریخچه شیعه‌پژوهی نگریسته‌اند.

تألیف شده‌اند نیز می‌توان گزارش‌های درخور توجهی در خصوص سیر مطالعات شیعه‌پژوهی در غرب به دست آورد که از میان آنها مقدمه کتاب‌های دوره شکل‌گیری تشیع دوازده‌امامی: گفتمان حدیثی میان قم و بغداد^۱ و تشیع دوازده‌امامی: وحدت و کثرت در حیات اسلام از ۶۳۲ تا ۱۷۲۲^۲ هر دو به قلم اندرو نیومن^۳، و مقدمه مجموعه چهارجلدی <تشیع>^۴ به ویراستاری پائول لوفت و کالین ترنر قابل ذکر است.

در زبان فارسی نیز مقاله عباس احمدوند با عنوان «گذری بر مطالعات شیعی در غرب»^۵ و کتاب «شیعه‌پژوهی و شیعه‌پژوهان انگلیسی‌زبان (۱۹۵۰-۲۰۰۶)»^۶ نوشته غلام احیا حسینی قابل توجه است. در این دو اثر به نکاتی مانند افزایش چشمگیر آثار شیعه‌پژوهی پس از انقلاب اسلامی ایران، پررنگ

1. The Formative Period of Twelver Shi'ism: Hadith as Discourse between Qum and Baghdad.

این کتاب به فارسی ترجمه شده است و اطلاعات کتابشناسی آن بدین قرار است: نیومن، آندره. جی، و جلالی، لطف‌الله، و ابوطالبی، مهدی، و امین، محمدرضا، و شکراللهی، حسن، و جوادی صفری، قاسم. (۱۳۸۶). دوره شکل‌گیری تشیع دوازده‌امامی: گفتمان حدیثی میان قم و بغداد. قم: انتشارات شیعه‌شناسی.

2. Twelver Shiism: unity and diversity in the life of Islam, 632 to 1722.

این کتاب در گروه موضوعی تاریخ و در بخش تاریخ جوامع شیعی، به اختصار معرفی شده است.

3. Andrew J. Newman.

4. Luft, P. & Turner, C. (Eds.). (2016). Shi'ism. Routledge.

۵. احمدوند، عباس. (۱۳۷۷). «گذری بر مطالعات شیعی در غرب». مقالات و بررسیها، ۶۳، ۱۵۳-۱۸۳.

۶. احیا حسینی، غلام. (۱۳۸۷). شیعه‌پژوهی و شیعه‌پژوهان انگلیسی‌زبان (۱۹۵۰-۲۰۰۶). قم: انتشارات شیعه‌شناسی.

شدن بُعد سیاسی در مطالعات شیعی، تغییر جهت‌گیری‌ها با توجه به حضور چشمگیر مسلمانان از شبه‌قاره هند و نیز حضور محققان ایرانی در سه دهه اخیر در مراکز مطالعاتی اروپا و آمریکا اشاره شده است.

معدود مقالاتی نیز - که بیشتر به زبان فارسی تألیف شده‌اند - به بررسی مطالعات شیعی در محدوده‌های جغرافیایی معین همچون فرانسه و آلمان پرداخته‌اند، مانند مقاله «متدولوژی پژوهش در عرصه شیعه‌شناسی مراکز علمی پژوهشی متعلق به دانشگاه‌های فرانسه (دانشگاه سوربون و مدرسه عملی پژوهش‌های عالی)»^۱ تألیف سعید جازاری معمولی، مقاله «برلینیات» به قلم احمد رضا رحیمی ریشه^۲ و کتاب جستاری درباره اسلام و تشیع در اروپا با تأکید بر تشیع در آلمان^۳ نوشته حسین متقی. در خصوص شیعه‌پژوهی در آلمان، یک مقاله هم به زبان آلمانی نگاشته شده است: «یک رابطه خویشاوندی پیچیده: مطالعات شیعی در آلمان»^۴.

گروهی از مقالات فارسی نیز صرفاً بر یک مبحث خاص و جزئی از مباحث مربوط به تشیع دوازده امامی - مانند امامت، حدیث، غدیرخیم، عاشورا و مهدویت - تمرکز کرده و به بررسیِ مروریِ آثار پژوهشگران غربی، بدون در

۱. جازاری معمولی، سعید. (۱۳۹۴). «متدولوژی پژوهش در عرصه شیعه‌شناسی مراکز علمی پژوهشی متعلق به دانشگاه‌های فرانسه (دانشگاه سوربون و مدرسه عملی پژوهش‌های عالی)». فصلنامه علمی شیعه‌شناسی، ۱۳ (۴۹)، ۱۰۹-۱۴۶.

۲. رحیمی ریشه، احمد رضا. (۱۳۸۸). «برلینیات». گزارش میراث، ۲ (۳۷)، ۵۹-۶۷.

۳. متقی، حسین. (۱۳۹۰). جستاری درباره اسلام و تشیع در اروپا با تأکید بر تشیع در آلمان. قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.

4. Stefanie Brinkmann, "Ein schwer zu entwirrendes Verwandtschaftsverhältnis-schiitische Studien in Deutschland", *Spektrum Iran*, 2008, 21(4), 47-67.

نظرگرفتن حوزهٔ جغرافیایی خاص، درباب این موضوعات پرداخته‌اند که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: «جستاری در پایان‌نامه‌های امامت‌پژوهان غربی»^۱، «خاورشناسان و حدیث امامیه؛ طبقه‌بندی و تحلیل پژوهش‌ها»^۲، «غدیرخم در آثار پژوهشی انگلیسی‌زبان غرب»^۳، «عاشوراپژوهی در غرب»^۴، شیعه‌شناسان غربی و اصول اعتقادات شیعهٔ دوازده‌امامی^۵ و مهدویت از دیدگاه دین‌پژوهان غربی^۶.

بررسی موارد مذکور، به‌ویژه با توجه به گسترش چشمگیر مطالعات شیعه‌شناسی در غرب در دو دههٔ اخیر، نشان داد که جمع‌آوری روشمند،

---

۱. ابطحی، سید عبدالحمید. (۱۳۹۰). «جستاری در پایان‌نامه‌های امامت‌پژوهان غربی». امامت‌پژوهی، ۱(۱)، ۲۱۴-۲۳۵.

۲. حسن‌نیا، علی، و راد، علی. (۱۳۹۴). «خاورشناسان و حدیث امامیه؛ طبقه‌بندی و تحلیل پژوهش‌ها». فصلنامهٔ علمی علوم حدیث، ۲۰(۷۸)، ۲۳-۵۹.

۳. امیری، محمدمقداد. (۱۳۹۰). «غدیرخم در آثار پژوهشی انگلیسی‌زبان غرب». امامت‌پژوهی، ۱(۳)، ۱۹۱-۲۵۰.

۴. احیا حسینی، غلام. (۱۳۸۸). «عاشوراپژوهی در غرب». تاریخ اسلام، ۱۰(۳۷)، ۸۷-۱۲۷.

۵. صانع‌پور، مریم. (۱۳۹۳). شیعه‌شناسان غربی و اصول اعتقادات شیعهٔ دوازده‌امامی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

۶. موسوی‌گیلانی، رضی. (۱۳۸۷). مهدویت از دیدگاه دین‌پژوهان غربی. تهران: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود عجله الله تعالی و عجله الله تعالی.

۷. لازم به ذکر است که در این پیشینه، آثاری که تا پیش از شروع پروژه حاضر در سال ۹۵ به چاپ رسیده بودند، جمع‌آوری و بررسی شده‌اند. ضمن اینکه، آثاری که ترجمهٔ مقالات‌اند، چه به شکل مقالهٔ مستقل و چه به صورت کتاب مجموعه مقالات، مانند کتاب تفسیر امامیه در پژوهش‌های غربی که مشتمل است بر ترجمهٔ ۱۴ مقاله از سرشناس‌ترین محققان غربی در بازهٔ زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۵، به مثابهٔ پیشینهٔ تحقیق در نظر گرفته نمی‌شوند، چون به روند مطالعات نپرداخته‌اند.

فراگیر و به روز اطلاعات به همراه ارائه تصویری مبتنی بر شواهد، همچنان ضرورت دارد. بسیاری از پژوهشگران جدید و آثار و رویکردهای آنها هنوز در میان مجامع علمی و دینی چندان شناخته شده نیستند. به علاوه، تقسیم بندی جامعی که مجموعه پژوهش های موجود را پوشش دهد تا بر اساس آن بتوان روند مطالعات و موضوعات مورد توجه را در هر گروه به طور جداگانه و در مقایسه با یکدیگر بررسی کرد، هنوز در میان مطالعات صورت گرفته، یافت نمی شود. اقدام به انجام پژوهش پیش رو با هدف برطرف کردن چنین نقیصه ای صورت گرفته است.

۴. روش تحقیق

این پژوهش در پنج مرحله انجام شد:

مرحله اول: جمع آوری اطلاعات و تهیه فهرست ابتدایی و تکمیل تدریجی آن

در گام نخست، سه فهرست جداگانه تهیه شد: فهرست پژوهشگران، فهرست مؤسسات آکادمیک فعال و فهرست آثار. این فهرست ها به چند روش و به صورت موازی و هم زمان تهیه شدند:

۱. استفاده از داده های پروژه های تحقیقی که پیش از این پژوهش در مؤسسه اطلاعات و تحقیقات اسلامی انجام شده بود؛ مانند پروژه جوان مسلمان در بریتانیا؛

---

۱. پژوهشگرانی مانند الیور شاربروت، یافا شانیک (Yafa Shanneik) و کاترین اسپلمن (Kathryn Spellman) در خلال این پروژه شناخته شده بودند. این پروژه در فاصله سال های ۹۱ تا ۹۵ در مؤسسه اطلاعات و تحقیقات اسلامی انجام گرفت و نتایج آن در قالب کتابی با همین عنوان به چاپ رسید.

۲. آشنایی پیشین با برخی شیعه پژوهان برجسته و آثار آنها مانند ویلفرد مادلونگ^۱ (د. ۲۰۲۳م)، رابرت گلیو^۲ و اندرو نیومن؛

۳. استفاده از داده‌ها و اطلاعات موجود در آثاری که به نحوی با پژوهش‌های شیعی در غرب ارتباط دارند، هم به زبان انگلیسی و هم به زبان فارسی.

۴. بررسی کتاب‌های شناخته شده و معتبر در خصوص شیعه دوازده امامی به زبان انگلیسی؛ مانند مجموعه چهار جلدی راتلج با عنوان <تشیع>^۳.

۵. جستجو با کلیدواژه‌های مرتبط با شیعه دوازده امامی مانند Shi'a, Shi'ite, Twelver Shiism, Imam, Imamate, Imamism, Hussain, Karbala, Occultation در دویپایگاه گوگل اسکالر^۴ و جی استور^۵.

۶. مراجعه به بانک اطلاعاتی کتابخانه بریتانیا^۶ که رساله‌های دکتری دانشگاه‌های مختلف در آن ثبت شده است.^۷

---

1. Wilfred Madelung.

2. Robert Gleave.

۳. بعضی از مقالات این مجموعه در کتاب کلام شیعه در پژوهش‌های غربی ترجمه شده است.

4. <https://scholar.google.com/>

5. <https://www.jstor.org/>

6. <https://www.bl.uk/>

۷. با توجه به امکان جستجوی پیشرفته در این بانک اطلاعاتی، تمامی رساله‌های مرتبط با تشیع دوازده امامی جمع‌آوری شد. در عین حال، به منظور حصول اطمینان، رساله‌های دکتری دانشگاه‌هایی که در مطالعات شیعی سابقه و شهرت دارند، مورد بررسی قرار گرفتند و اگر در فهرست بانک اطلاعاتی کتابخانه بریتانیا نیامده بودند، به فهرست مذکور اضافه شدند.

این روند تا زمان حصول اشباع نظری (زمانی که دیگر داده جدیدی به دست نیامد) ادامه پیدا کرد. در نهایت، فهرستی از ۳۵ پژوهشگر، ۱۵ مرکز علمی^۱ و ۳۲۳ اثر منتشر شده (مقاله، کتاب، فصل کتاب و رساله دکتری) فراهم شد.

مرحله دوم: ایجاد پایگاه داده‌ها

در این مرحله، اطلاعات جمع‌آوری شده مجدداً مرور و خزانه اطلاعاتی اولیه شامل عناوین آثار به انگلیسی و ترجمه فارسی آنها، اشخاص و مراکز، طراحى و اطلاعات به دست آمده در آن وارد گردید.^۲

مرحله سوم: خوانش آثار

آثار با هدف تعیین کلیت محتوای آنها مورد مطالعه قرار گرفت. برای هراتر، علاوه بر اطلاعات توصیفی - از قبیل: نام نویسنده، ناشر، سال نشر و اطلاعات جانبی - خلاصه‌ای از محتوا و کلیدواژه‌ها نیز ثبت شد. در نهایت، با مرور دقیق‌تر، تعداد کمی از آثار جمع‌آوری شده با توجه به محدوده تعریف شده برای پژوهش از خزانه اطلاعاتی حذف شدند.

---

۱. مراد از این تعداد، مراکزى است که شیعه پژوهان معرفی شده در آنها فعالیت دارند و نه لزوماً مراکزى که در شیعه پژوهی بسیار شناخته شده‌اند. از بین این مراکز، تنها سه دانشگاه ادینبورو، اگزتر و بیرمنگام که در حوزه مطالعات شیعه پژوهی دوازده امامی بسیار فعالند در فصل سوم معرفی شده‌اند.

۲. این پایگاه به مرور و با پیشرفت مرحله به مرحله تحقیق، تکمیل و حتی در برخی موارد اصلاح شد.

مرحله چهارم: دسته‌بندی موضوعی آثار

در این مرحله که آن را می‌توان مهم‌ترین بخش و شاید ویژگی منحصر به فرد پروژه حاضر دانست، پس از مرور محتوای آثار، گروه‌های موضوعی مختلف ناظر بر ابعاد متعدّد تشیع دوازده‌امامی تعریف شد و در نهایت، دوازده موضوع کلی که همه آثار را پوشش می‌دادند، انتخاب شدند و هر اثر، با توجه به محور موضوعی غالب در آن، ذیل یک گروه قرار گرفت.^۱

مرحله پنجم: تدوین گزارش نهایی

در این مرحله، با توجه به مجموعه یادداشت‌های جمع‌آوری شده و اطلاعات به دست آمده، گزارش نهایی پژوهش در قالب کتاب در چهار فصل اصلی کلیات، معرفی آثار، معرفی پژوهشگران، مراکز شیعه‌پژوهی و پروژه‌ها، تأملات پایانی و یک فصل پیوست شامل فهرست آثار جمع‌آوری شده در دو بخش «آثار تا سال ۲۰۱۷» و «پس از سال ۲۰۱۷» تدوین شد.

۵. گروه‌های موضوعی

بنابر آنچه گفته شد، پس از بررسی محتوای آثار، پژوهش‌های انجام شده در دوازده گروه موضوعی جای گرفتند که به ترتیب حروف الفبا عبارت‌اند از: بررسی متون و منابع شیعی، تاریخ، تصوّف، سیاست، شخصیت‌شناسی، فرهنگ و اجتماع، فرهنگ دینی و مناسک، فقه، فلسفه، قرآن و حدیث، کلام و آموزه‌های اعتقادی، هنر و فرهنگ مادّی.^۲

۱. البته لازم به ذکر است از آنجاکه برای بعضی آثار نمی‌توان به راحتی یک موضوع خاص در نظر گرفت، این آثار در چند گروه موضوعی قرار گرفته‌اند.

۲. در نمودار ۱، فراوانی آثار بررسی شده به تفکیک گروه‌های موضوعی نشان داده شده است.

ذکر چند نکته در خصوص این گروه‌ها ضروری می‌نماید:

۱. هرچند پاره‌ای از مطالعات تنها ذیل یک مقوله قرار گرفته‌اند، پاره‌ای دیگر از مطالعات به گونه‌ای هستند که ذیل چند موضوع قرار گرفته‌اند. مثلاً اثری در عین اینکه یک موضوع کلامی را مورد بررسی قرار می‌دهد، از جهت اینکه به دوره خاصی از تاریخ می‌پردازد اثری با موضوع تاریخی نیز محسوب می‌شود. این نکته به خصوص در مورد کتاب‌ها و رساله‌ها که به لحاظ مطالب مطرح شده گسترده‌تر و متنوع‌ترند بیشتر به چشم می‌خورد.

۲. این مقوله بندی و قراردادن هر اثر ذیل یک مقوله و در پاره‌ای موارد ذیل چند موضوع، قطعی و لایتغیر نیست؛ بدین معنا که این دسته بندی‌ها با توجه به صبغه غالب اثر صورت گرفته است. مثلاً، اگر صبغه کلامی و تاریخی اثر پررنگ بوده باشد، این دو مقوله به عنوان موضوعات اصلی اثر معین شده‌اند. در عین حال، چنین نیست که در این اثر هیچ موضوع دیگری مطرح نشده باشد و ممکن است بخشی کوچک و جزئی از کار نیز موضوعی فقهی یا سیاسی باشد.

۳. دو مقوله شخصیت شناسی و بررسی متون عمدتاً به همراه موضوعات دیگر آمده‌اند. به این معنا که اثری که آرای یک شخصیت شیعی را بررسی کرده، به جهت اینکه به یک شخصیت پرداخته در گروه شخصیت شناسی قرار گرفته است و به جهت اینکه اندیشه‌ای کلامی، فقهی، سیاسی و... را مطرح کرده در گروه

مربوط به یکی از این موضوعات آمده است. در خصوص بررسی متون و منابع شیعی هم وضع به همین صورت است؛ یعنی یک اثر از آن نظر که متنی شیعی را مورد بررسی قرار داده در ذیل گروه «بررسی متون و منابع شیعی» آمده و در عین حال بسته به اینکه موضوع متن مورد مطالعه چیست، در یکی از گروه‌های دیگر هم آمده است.

۴. مراد از شخصیت در مقوله «شخصیت‌شناسی»، افراد تأثیرگذار در سیر تطوّر شیعه و تدوین مبانی آن، یعنی اصحاب امامان علیهم‌السلام و پس از آن عالمان، فقیهان و متکلمان برجسته شیعه است؛ مانند شیخ مفید (د. ۴۱۳ ق) و علامه مجلسی (د. ۱۱۱۱ ق). از این رو، آثاری که به بررسی زندگانی ائمه علیهم‌السلام و اندیشه‌ها و نقش ایشان در تطوّر جامعه شیعه می‌پردازند، ذیل مقوله شخصیت‌شناسی نیامده‌اند، بلکه بسته به محتوای مورد بحث، موضوعات دیگر به عنوان موضوع اصلی این آثار در نظر گرفته شده است.

فصل دوم

معرفی آثار

SHI'A STUDIES IN BRITISH ACADEMIA

Author:
Fatemeh Taromirad

Co-authors:
Nahedeh Ansarin
Fatemeh Baesi
Maryam al-Sadat Mousavi

Academic Consultant:
Hassan Taromirad

به دنبال شناخته شدن هرچه بیشتر شیعه در جهان غرب، مطالعات شیعه‌پژوهی در محافل دانشگاهی نیز رشد روزافزون داشت که در این میان، سهم و نقش حوزه جغرافیایی بریتانیا شامل سه کشور انگلستان، اسکاتلند و ایرلند چشمگیر و درخور توجه است. پژوهش پیش‌رو که پژوهشی توصیفی-تحلیلی است، به منظور شناخت و آگاهی از روند مطالعات در خصوص شیعه دوازده امامی در آکادمیای بریتانیا صورت گرفته و در آن تلاش شده است از طریق جمع‌آوری، دسته‌بندی موضوعی، معرفی و بررسی آثار دانشگاهی منتشرشده، از دهه ۸۰ میلادی تا سال ۲۰۱۷، با تمرکز بر آثار منتشرشده در دو دهه اخیر، تصویری جامع از جریان‌های پژوهشی آکادمیای بریتانیا ارائه گردد. مراد از این تصویر جامع، شناخت دیدگاه پژوهشگران غربی در خصوص مجموعه معارف شیعی، آگاهی از نقاط ضعف و قوت آثار در بیان اندیشه شیعی و نیز خطاها و درک نادرست نویسندگان و درنهایت یافتن خلأها و نکات مغفول مانده است.

انتشارات نیا

تهران، خیابان شریعتی
بالا تر از خیابان بهار شیراز
کوچه ادیبی، پلاک ۲۶
تلفن: ۰۲۱-۷۷۵۰۴۶۸۳

ISBN : 978-600-264-241-7

9 786002 642417